

A NÉPOKTATÁS HELYZETE CSANÁD MEGYÉBEN
A REFORMKORBAN

Az 1830-as évek végén kiszélesedett Magyarországon a politikai küzdelem a nemzeti függetlenségért és a polgári átalakulásért, a nemzeti és polgári fejlődést gátló feudális viszonyok és az Ausztriától való függő helyzet megszüntetéséért. E politikai küzdelemnek szerves része volt az a művelődéspolitikai mozgalom, amely a magyar nevelésügy nemzeti és polgári átalakítása érdekében tört utat magának.¹ A nemzeti erők küzdelme nemcsak a magyar nyelvű tanításért folyt, hanem emellett célul tűzte ki a korszerűbb műveltséget nyújtó közoktatás megteremtését is.² A népnevelés országos újjáalakításának ügyét, a népoktatás szervezetének, tartalmának és metodikájának megfelelő átalakítását, melyhez az első lökést a felvilágosult abszolutizmus hasznossági célzatú politikája adta meg, a köznemesi ellenzék is felvetette. A népnevelés ügye a haladó politikusok, a vármegyei javaslatok és követi utasítások programpontjává lett.³

A törvényhatóságok először szerveztek akciókat a köznevelés, elsősorban a népnevelés fejlesztésére.⁴ A Magyar Tudós Társaság is azon fáradozott, hogy „egy jó népiskola szerkezetéről és tanulmányok minőségéről javallatok készüljenek”.⁵ Több figyelemre méltó könyv látott napvilágot, mely e fontos kérdés megoldásához járult hozzá.⁶ Az 1832—36. évi reformországgyűlés lehetővé tette, hogy az oktatás- és nevelésügy a közoktatási albizottság (subdeputatio) révén két évtizeden át a dietai tanácskozások és viták állandó napirendi pontjai között szerepeljen. DEÁK FERENC jelentette az országgyűlésről: „elhatározták az ország

¹ *Tavasi Lajos*: Válogatott pedagógiai művei. Összeállította és jegyzetekkel ellátta Oroszné Murvai Margit. Bp., é. n. 4.; *Mészáros István*: A magyar nevelés története 1790—1849. Bp., 1968. 124—170.

² *Bajkó Mátyás*: Az életre és a munkára nevelés igényei a reformkori tantervi tervezetekben. Jausz Béla—Faludi Szilárd—Zibolen Endre (szerk.): A munkára nevelés hazai történetéből. Bp., 1965. 230—231.

³ *Vajna Antal*: Útmutató az olvasni tanításban, a tanítók számára előreboesátott rövid hangtannal, Kowerau nyomán. Kolozsvár, 1838. Ism. Wurga János, Figyelmező, 1839. 390—394. „A jelenkor mozgalmai közt alig van jótékonyabb, mint a nevelés és tanítás körüli mozgalom. Örömmel látjuk, miképen a nevelés és tanítás dolga egyesektől testületéig, testületektől föl a kormányokig érdeke kezd lenni; különösen örömmel látjuk hazánkban a köznép nevelése iránti érdeket is . . . örömmel látjuk a vármegyék figyelmét, s a kormány atyáskodását a köznép neveltetése iránt”.

⁴ *Ravasz János* (szerk.): Dokumentumok a magyar nevelés történetéből 1400—1849. Bp., 1966. 307.

⁵ *Csongrád megyei I. sz. Levéltár* (a továbbiakban: Csm. L. 1.); Csanád vm. Népművelési Küldöttség 1838—1848. Elnöki évszaki jelentés a megyeheli népiskolákról 1842-ben. Makó, 1842. nov. 22.

⁶ Vö. *Ravasz János—Felkai László—Bellér Béla—Simon Gyula*: A magyar nevelés története a feudalizmus és a kapitalizmus korában. Bp., 1960. 230—238.

rendeit, hogy országos választmány neveztessek ki, mely a jövő országgyűlésig minden körülményeket megvizsgálva, tervet és kimerítő véleményt készítsen arról, hol és milyen módon kellene felállítani egy oly intézetet, amelyben köz-költségen tanítók és iskolamesterek formáltassanak, kik a nemzeti nyelvet értelmesen tanítsák és a nép zsenge magzatait a köz várakozásnak jobban megfelelőleg neveljék?⁷

Az 1839—40. évi országgyűlés e tárgyban választmányt küldött ki a kiváló haladó politikus, **BEZERÉDY ISTVÁN** elnökletével.⁸ A választmány 1843-ban terjedelmes törvényjavaslatot tett közzé a népnevelésről (A népnevelés tárgyában kiküldött kerületi választmány javaslata, 1843.) A javaslat szerint a közvetlen iskolafelügyelet továbbra is az egyházak kezében maradt, de előírták, hogy a törvényhatóságok is válasszanak népnevelési bizottságokat a népnevelés előmozdítására, a törvény végrehajtásának ellenőrzésére.⁹ A törvénytervezetet azonban Bécs ellenállása miatt az országgyűlésen még érdemleges tárgyalásra sem bocsátották.¹⁰ A reformjavaslatok a bécsi hivatalok és a király ellenállásán sorra megbuktak. Az oktatásügy rendezését mindig is királyi felségjognak nyilvánították, s az idevágó törvényhozást feleslegesnek tartották.¹¹

A Habsburg-kormányzat ellenállása és csökönys maradisága súlyosan akadályozta a népiskolaügy fejlődését. **KOSSUTH LAJOS** a Pesti Hírlap hasábjain erőteljes támadást indított a bécsi udvar neveléspolitikája ellen, mely a végsőkig akadályozta, hogy az országgyűlés nevelésügyi törvényeket is megtárgyaljon.¹² Bár a kormányzat 1845-ben új szabályzatot adott ki az elemi iskolák számára (Magyarország elemi tanodáinak szabályai) —, e téren is messze elmaradt az 1843. évi országgyűlési javaslattól.¹³ Az 1845-ben elkészített „Systema scholarum” című iskolai szervezet végrehajtása is a szokott akadályokba ütközött; a tanítók módszerbeli járatlansága, a megfelelő tankönyvek hiánya, a tanulók rendszertelen iskolába járása stb. miatt 1848-ig még alig érezte hatását. A népoktatás megmerevedett szervezete, tananyaga és tanítási módszere a kor által megkívánt gazdasági és társadalmi követelményeknek nem felelt meg többé.¹⁴

Az 1840-es években kiterjedt, feudális módon fenntartott népoktatási rendszer működött hazánkban, az ily módon fenntartott népiskola azonban a társadalom igényeit ekkor már nem tudta kielégíteni.¹⁵ A változás feltételeit csak a polgári állam létrejötte biztosíthatta, amely gyökeresen új módon, „polgári módon” fedezi a népoktatás anyagi alapjait. E fejlődési folyamatban fontos szerepet tölthettek be az 1830-as évek elején meginduló, különféle színezetű és motivációjú nemesi-megyei népoktatási mozgalmak.

⁷ *Kármán Mór*: Közoktatásügyi tanulmányok. II. Bp., 1907. 154.; *Szakál János*: A magyar tanítóképzés története. Bp., 1934. 27—28. Az itt szereplő „intézet” nem a korabeli és mai értelemben vett tanítóképző, hanem olyan speciális intézmény, amely a nemzetiségi vidékek iskoláiba számtanítókat képezte volna.

⁸ *Bajkó*: Az életre és a munkára nevelés igényei 268—271. Bezerédy „ringatta először a magyar népnevelés bölcsőjét”.

⁹ Uo. 268—269. 1.

¹⁰ *Ravasz—Felkai—Bellér—Simon*: A magyar nevelés története 61—62.

¹¹ *Kornis Gyula*: A magyar művelődés eszményei. II. Bp., 1927. 425.

¹² *Ravasz János*: Kossuth Lajos harca a magyar közoktatásért. Köznevelés, 1952. 18. szám, 539—542.; *Tavasi*: Válogatott pedagógiai művei. Bevezetés, 11.

¹³ *Kiss Áron*: A magyar népiskolai tanítás története. I. füzet. Bp., 1881. 52.

¹⁴ *Hajdú János*: Eötvös József báró első minisztersége (1848). Bp., 1933. 32—33.

¹⁵ *Papásárhelyi István*: A Felvidék Népe. Népnevelési Eszmék. Ungvár, 1848. 19.

A „nagyszerű célnak nem minden részben megfelelő” népnevelés országos újjáalakításának ügyét a Csanád megyei köznemesi ellenzék is felkarolta. A megyei közgyűlés 1838. május 7-én NYÉKY ANTAL főjegyző elnöklete alatt „Népművelési Küldöttség”-et nevezett ki olyan utasítással, hogy „a lehetőségig minden adózók gyermekeit” az iskolába járásra „sikeres módokkal” rábírja, tanítókul értelmes, józan, s a magyar nyelvben járatos személyeket fogadjon fel, s célszerű javaslatokat tegyen a tanítás hatékonyságának fokozása érdekében.¹⁶

A népnevelés tárgyában kirendelt megyei választmány első ülését 1838. szeptember 4-én tartotta Makón.¹⁷ Tevékenységéről a minden év végén tartani szokott megyei közgyűlésnek tett jelentést. A küldöttség elnöke az első összejövetel alkalmából vázolta a feladatokat. Előadta, hogy a nemzeti nevelés dolga országos fontosságú és nehéz feladat. Felolvasta Csanád vármegyének 1838. május 7-én kelt végzését a Népművelési Küldöttség megalakításáról, majd pedig a helytartótanács „Intéző Levelét”, melynek értelmében a küldöttség működése nem kerülhet összeütközésbe a fennálló hazai törvényekkel, „melyek a nemzeti nevelés dolgában már eddig is léteztek”.¹⁸

A népiskolák helyzetének felmérése és megismerése céljából a küldöttség tagjai azt a megbízatást kapták, hogy írják össze a felügyeletük alatt álló falvakban, városokban és népes pusztákon felállított „nemzeti”¹⁹ iskolákat, s tegyenek jelentést arról, hogy milyen állapotban van a népoktatás ügye. A hiányosságok kiküszöbölésére vessenek fel „célszerű” javaslatokat, „melyekkel a nép nevelését felemelni és javítani vélik”.²⁰ A népoktatás helyzetét Csanád megyében az 1830-as évek végén és a 40-es évek elején e népművelési küldöttségi munkálatok alapján tudjuk meglehetősen pontosan felmérni.

NYÉKY ANTAL bizottsági elnök a nemzeti nevelésről vallott nézeteit egyrészt a népművelési küldöttség 1839. február 18-án Makón tartott összejövetelén, másrészt február 28-án a megyei közgyűlésen fejtette ki. A polgári nemzetállam megteremtése érdekében, „hogy nemzetté képződhessék az embercsoport” —, a magyar nevelésügy nemzeti és polgári átalakítását sürgette. „Nemzetet csak nevelés, s köz értelmesség szülhet”. A reformnemzedék gondolkodását magáévátéve a racionálnak, a belátásnak olyan erőt tulajdonít, hogy az igazság megismerése

¹⁶ Csm. L. I. Csanád megyei közgyűlési jegyzőkönyv, 1838. 615. szám, 242. l. Az állandó bizottság tagjai a járásek fő- és alszolgabírái és esküdtjei, továbbá Cseresznyés István alügyvéd, jegyzője pedig Dániel Ignác.

¹⁷ Jelen voltak: Nyéky Antal főjegyző elnök, Makra Imre makói római katolikus plébános és alesperes, Horváth Mihály apátfalvi, Major János földéaki plébános, Cservenko Mihály nagylaki, Dragán István csanádi görög nem egyesült alesperes, Abrahamovics Demeter tornyai, Konstantin Trucea sajtyényi görög nem egyesült lelkipásztorok, Szirbik Miklós makói kálvinista prédikátor, Kristófi Sámuel nagylaki ág. h. evangélikus prédikátor, Cseresznyés István alügyvéd és Dániel Ignác aljegyző.

¹⁸ Az elnök szükségesnek tartotta jegyzőkönyv vezetését. A választmány időszakonként történő összejöveteleinek hatánapjait mindenkor az küldöttség ülésein tüzték ki. Az elnök bizonyos esetekben rendkívüli ülést is összehívhatott.

¹⁹ Az „alsórendű” iskolákat hívták „nemzeti” iskoláknak is, mivel ezekben nemzeti nyelven folyt az oktatás (elemi iskola = schola vernacula, schola nationalis). A kisebb nemzeti iskolákat nevezték elemi iskoláknak, mivel ezekben a tudományok elemeit, első vonásait oktatták: hit- és erkölcsant, olvasást, írást és számolást. Minden tanuló ezekben kezdte meg iskolai pályáját, s a jobbágyok és zsellérek gyermekei ezeknél följebb nem is igen jutottak.

²⁰ Csm. L. I. Csanád vm. Népművelési Küldöttség 1838—1848. Népnevelési Küldöttség jegyzőkönyve, 1838. szept. 4.

önmagában is helyes gondolkodásra, illetve helyes cselekedetekre készíti a népet.²¹

Hol kell kezdenünk, hogy jószándékunkat siker koronázza? Csanád megye sem nevelhet másként — vallja NYÉKY ANTAL —, mint törvényeink szellemében. De lássuk, mint állunk „nevelési” törvényeinkkel! Ezen a téren bizony többet várhatnánk 800 év törvényhozásától! „Kilenczedik századát éli Hazánk s súlyos Jog füzeteiben egy Czik sints, mely a hosszú sötétben szövétnekül égni képes”. Csak 1791-ben II. Lipót uralkodása idején esett szó először a sajátos tartalmú „nemzeti nevelés”-ről (1791: 16., 26., 61. és 1792: 7. tc.).²² Az 1830-as években a nemzeti nevelés ügye már nemcsak vágyálomként élt, hanem egy országos bizottság olyan rendszerbe foglalta, amely megfelel az idők kívánalmainak.²³

A „nép nevelésre ügyelő” küldöttség 1842-ben a teendőket három irányban jelölte meg: az iskolai épületek, a tanítók és a tanítványok vonatkozásában.

A népiskolák építése az 1777-i Ratio előírása szerint a földesurak kötelessége volt. A kegyúri alapítás azt jelentette, hogy a földesúr telket és esetleg még tanítói lakás céljára házat vagy építőanyagot adott. De ha a forrásokat vizsgáljuk, azt találjuk, hogy az iskola felépítője és karbantartója maga a község, nem pedig a kegyúr. Éppen ezért a népnevelési küldöttség azt szerette volna elérni, hogy a szegénységet legalább az iskolaterek vásárlásával ne terheljék, hanem azt az uraság (a kamara mint helybeli földesúr) ingyen adja. Ahol csak lehet, adja ki a tanítónak járó fél jobbágytelket is.²⁴

A Csanád megyei jobbágyfalvak nyomasztó szegénysége sem tudott megfelelni a reá háritott súlyos kulturális feladatoknak. A jobbágylakosság részben a kincstári földön úrbéres viszonyok között élő úrbéres falvakban (Apátfalva, Magyarcsanád, Sajtény, Battonya, Csanádpalota), földesurak falvaiban (Tornya a Marczibányiaké, Földeák a Návayaké, Püspöklele a csanádi püspökségé), másrészt — különösen a megye keleti felében — a kincstári földön bérleti viszonyok között élő dohánykertészkedő kertésztelepeken élt (Pitvaros, Kovácsháza, Bánhegyes, Dombegyháza, Dombiratos, Ambrózi stb.). A bérelő községekben a lakosság több mint egyharmadát — közel felét — zsellérek tették ki. Ezekről PALUGYAY azt írja, hogy az ország legelhagyatottabb, legszegényebb lakosai.²⁵

²¹ Uo. Nyéky Antal főjegyző és Küld. Elnök: Jegyzeteim a Nemzeti Nevelés dolgában. Makó, 1838. szept. 7.; *Balogh István*: A paraszti művelődés. *Szabó István* (szerk.): A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848—1914. Tanulmányok. II. Bp., 1965. 500. Vö. *Wesselényi Miklós*: Balítéletekről. Bukarest, 1833. 179. Idézi: *Ravasz*: Dokumentumok a magyar nevelés történetéből 1100—1849. Bp., 1966. 319. „... lelki műveltség az, ami egyedül tehet nemzetet nagygyá, hatalmassá, s hogy ez minden polgári alkotmányoknak valódi talpköve, támasza...”

²² A „nemzeti nevelés” részletes tartalmát az 1790/91-i országgyűlés által kiküldött Deputatio dolgozta ki 1791—1793 között Proiectum Articuli de systemate generalium principiorum nationalis educationis címmel. Ezt vette elő ismét az 1825/27-i bizottság, ez alkotta az *Opinio* első fejezetét 1830-ban.

²³ Ezt a rendszert Csanád vármegye 1832-ben küldöttségileg vizsgálat alá vettette és azokban bizonyos változtatásokat fogadott el. Csm. L. 1. Csanád vm. Népművelési Küldöttség 1838—1848. Nyéky Antal főjegyző és küldöttségi elnök: *Jegyzeteim a Nemzeti Nevelés dolgában*. Makó, 1838. szept. 7.

²⁴ Uo. 1839-ik esztendő Bőjt elő hava 18-ik napján Makó mezővárosában... a népnevelés tárgyában... tartott öszveülés alkalmával felvett jegyzőkönyv.

²⁵ Uo. Uri Sándor prédikátor jelentése, 1838. dec. 9.: A makói járásban 2 mezőváros, 5 falu, 4 kertészközség és 5 puszta, a battonyai járásban 2 mezőváros, 2 falu, 16 kertészközség és 8 puszta foglalt helyet. Lásd *Palugyay Imre*: Békés s ezzel egyesített Csanád vármegye. 147—148.;

Mindezek folytán az iskolába járást és az oktatás színvonalát igen hátrányosan befolyásolta az iskolaépületek, illetve tanterem siralmas állapota vagy hiánya. Csanád megyében jó egynehány dohánytermesztő „kertészközség” foglalt helyet, s „a lakosok közül senkinek sintsz vetés alá való szántóföldje, a Nagymélt. Magyar királyi Kamara örökjén igen nyomorultul élnek”. Számos helyen vagy éppen nem volt iskola, vagy ha volt is, nem felelt meg a rendeltetésének. Ennélfogva az iskolák — ahol voltak — „a szükség és fogyatkozás borzasztó vázzai”.²⁶ Akadtak olyan községek, hol az iskolaterem bérelt házban volt, vagy a tanítónak nem volt lakása.

Csanád megyében különösen a katolikus, a görög egyesült (görög katolikus), de főképpen a görög nem egyesült (görögkeleti) felekezeti iskolák a legelhangosabbak. Makón, tehát még a megyeszékhelyen is, a görög katolikusok iskoláját 1838-ban olyan rossz karban találták, hogy a tanítónak csak egy szobácskája volt, egy másik tágasabb szobában pedig a gyermekeket tanította. „Mínhogy csak a nép által tartatik fel, semmi sehonnat nincsen, mivel segítettének, egészen magokra vagynak hagyva”.²⁷ De másutt is előfordult, hogy tanterem hiányában a tanító kénytelen lakószobájában tanítani. Apátfalván az iskola falait minden pillanatban a bedőlés fenyegette. A tetőn át becsorgott az eső, a kemence olyan helyen állott, ahonnan a tantermet bemelegíteni nem lehetett. A falak botrányosan piszkosak, meszeletlenek, omladozók. A tanterem olyan gidres-gödörös, hogy állandóan az orra bukás veszedelme fenyegette a tanítót. A szűk mesterházba becsorgott az eső. Hasonló a helyzet Csanádon is. Mivel a szoba padlása nem volt megtapasztva, nem lehetett fűteni. „A tisztaság pedig majd mindenütt számkivetve áll.”

NYÉKY ANTAL küldöttségi elnök még Makó városának is kénytelen felírni „a meszeltetés és tatarozás körüli gondatlanságot”.²⁸ Nagylakon nem volt katolikus iskola, ezért a tanító a tanítványokkal együtt bérelt házban szorongott.²⁹ Nagykovács telepes- (kertész-) községben iskola nem volt, a tanító a gyermekekkel a „helység házá”-nál egy szűk szobában foglalkozott. Úgyszintén Apáca kertészközségben is az iskolaterem bérelt házban talált helyet. Battonya mezővárosban a református vallásfelekezet iskolájául a templom szolgált. Pitvaroson és Nagykovásházán „a tanuló terem a gyermekek számához képest szűk”.³⁰ A tanító lakása a legjobb esetben egy szobából és konyhából, meg egy-két mellékhelység-

Csanád megye lakossága 1848 előtt 75 372 főt tett ki. Lásd *Fényes Elek*: Magyarország leírása. II. Pest, 1847. 352—354.; *Szabó Ferenc*: A dél-alföldi betyárvilág c. műve (Gyula, 1964.) a zsellérség kialakulásáról ad képet. *Oltvai Ferenc* Pitvaros és Mezőkovásháza 1848 előtti helyzetéről szóló tanulmányai a kertészközségek kialakulásával foglalkoznak: Pitvaros kertészközség küzdelme úrbéresítéséért 1816—1848. A Szántó Kovács János Múzeum Évkönyve 1963—64. Oroszháza, 19—72.; Mezőkovásháza község telepítése és fejlődése 1814—1849. Emlékkönyv Mezőkovásháza alapításának 150. évfordulójára. Szerk.: Dankó Imre. Mezőkovásháza, é. n. 22—92.

²⁶ Csm. L. 1. Csanád vm. Népművelési Küldöttség 1838—1848. Elnöki évszaki jelentés a megyebeli népiskolákról 1842-ben. Makó, 1842. nov. 22.

²⁷ Uo. Pák János makói görögkatolikus plébános jelentése. Makó, 1838. nov. 12.; *Reizner János*: Makó város története. Szeged, 1892.; *Szrbik Miklós*: Makó városának közönséges és az abban levő reformata ekkleziájának különös leírása. Makó, 1926.

²⁸ Csm. L. 1. Csanád vm. Népművelési Küldöttség 1838—1848. Népművelési Jegyzőkönyv 1843-ik évi 1—9-ik vagyis mind.

²⁹ Uo. Elnöki évszaki jelentés a megyebeli népiskolákról 1842-ben. Makó, 1842. nov. 22.

³⁰ Uo. Általános Áttnézésé Tekintetes Nemes Csanád Vármegyében lévő Oskolák, és Népművelés mibenlétének 1838-ik esztendőben.; Uo. Gyapay János kovásházi lelkipásztor jelentése, 1838. okt. 31.

ből állott, mint pl. Sajtényban. A földéaki tanító lakószobája olyan szűkös volt, hogy az ágy mellett egy evőasztal már el sem férhetett.³¹

A tantermek felszereléséről kevés szó esik, általában azonban hiányos lehetett. Az apátfalvi iskola 1838-ban „még padokban is fogatkozást szenved”, a csanádi görögkeleti iskolában levő padokat pedig rossz karban találják.³² Még silányabban voltak ellátva a tanulók iskolaszerekkel, tintával és papirossal. A szükséges tankönyvekben is nagy fogyatkozást szenvedtek, mivel a szegényebb tanulók számára ezeket a szülők nem tudták megvásárolni. A nagylaki görögkeleti iskola tanulóiról jegyzik fel, hogy „semmi könyveik sincsenek, mivel arra gond nem fordítottatik”.³³ Ezért pl. a makói református és a pitvarosi ág. hitvallású evangélikus egyház az árváknak és a szegényeknek ingyen adott könyveket, s a többiekkel együtt írószerekkel is ellátta őket.

A népiskolák lezüllött állapotának nem csekély oka volt a tanítók tudatlansága, készületlensége, sokirányú elfoglaltsága is. „Tagadni nem lehet — írja MASKOVITS MIHÁLY 1833-ban —, hogy az úgynevezett falusi iskolák állapotja általában nézve nálunk igen szomorú, — nem mintha azoknak száma a népességhez képest aránytalanul csekély volna . . ., hanem mivel falusi iskolamestereink csak igen gyakran vagy maguk is tudatlanok, vagy pedig a szükséges tanítás módban igen járatlanok lévén . . . De vajlon lehet-e illő oktatást várni oly falusi tanítóktól, kiknek egy része mit sem tud egyebet, mint olvasni, valahogy írni, számolni.”³⁴ A Csanád megyei tanítók — kevés kivétellel — nemigen tudtak megfelelni a rájuk váró feladatoknak; „nem oly alkalmasok, amilyeneknek a jelen században és a fennforgó szükségben lenniük kellene”.³⁵

Az egyik legsúlyosabb baja a népoktatásnak a tanítóképzés fogyatékosága, általában a képesített tanítókból való nagy hiány volt. A falvak onnan vették a tanítót, ahonnan éppen tudták. A kisebb részüknek csak elemi iskolai végzettsége volt. De a középiskolát járt tanítók közül is többen csak a gimnázium bizonyos osztályai (grammatika, syntaxis, retorika, poesis) valamelyikét végezték el. Az 1777-ben kiadott Ratio Educationis először szabályozta a tanítóképzés szervezetét az ún. „normáliskolákban”, a tapasztalat azonban azt mutatta, hogy ezekből sem került ki elegendő számú és megfelelő képzettségű tanító.³⁶ Annak feltételei ekkor nem voltak biztosítva, hogy a tanító alkalmazását a preparandia elvégzésétől tegyék függővé; az 1830-as években még nem volt elegendő tanítóképző intézmény. Az átállást országos méretekben a tanítóképző végzésének megkövetelésére az 1845-i szabályzat indította meg. A kormány és a vallásfele-

³¹ Uo. Konstantin Trucza sajtényi plébános jelentése, 1838. szept. 13.; Uo. Népinevelési Jegyzőkönyv 1843-ik évi 1—9-ik vagyis mind.

³² Uo. Horvát Mihály apátfalvi plébános jelentése, 1838. okt. 23.; Uo. Dragán István csanádi plébános jelentése, 1838. nov. 24.

³³ Uo. Általános Áltérzése Tekéntetes Nemes Csanád Vármegyében lévő Oskolák és Népinevelés mibenlétének 1838-ik esztendőben.

³⁴ *Benkőczy Emil*: Pyrker első magyar tanítóképzője. Eger, 1928. 28. Idézi *Maskovits Mihály*: A falusi iskola-mesteri hivatalra készítendőek számára az egri anya-megyében alapított intézetnek rövid előadása c. munkájából.

³⁵ Csm. L. 1. Csanád vm. Népművelési Küldöttség 1838—1848. 1839-ik esztendő Bőjt elő hava 18-ik napján Makó mezővárosában ezen T. N. Csanád Vármegyének 1838-ik évi J. k. 615. sz. a. költ k. Végzése mellett kiküldött Választmány . . . a népinevelés tárgyában . . . tartott öszveülése alkalmával felvett jegyzőkönyve.

³⁶ *Baranyából. G-es*: Rövid észrevételek a falusi nevelésről. Tudományos Gyűjtemény 1832. II. 96—97.

kezetek tanítóképző intézetek felállításával törekedtek segíteni a bajon.³⁷ Nyugodt körülmények között is beletellett volna másfél-két évtized, amíg fokozatosan megvalósítható lett volna a tanítóképzés hiányosságainak felszámolása.

Akadtak természetesen olyan tanítók, akik „egyszerű készülleteik mellett, a tanításra mintegy születve csudálatos előmenettel tudják a gyengéd gyermekek elméjét művelni”. De másrésről találkozunk olyan tanítókkal is, akik „jobban képesek tudatlanságot s erkölcstelenséget terjeszteni, mint a fogékony emberi szívet s lelket hasznos polgárokká képezni”. Ennek egyik oka képzetlenségük, másrészt silány fizetésük, mely „még az élet legközelebbi szükségéit sem fedezi”. „Éhező, rongyos, télen megfagyásnak is kitétt tanítóságra” épült a falusi népoktatásügy Csanád megye nem egy helységében.³⁸

A tanítók előképzettségét illetően Makón a legkedvezőbb a helyzet. A római katolikus nemzeti iskola leányosztályának tanítója, SZIKORA KÁROLY és a római katolikus nemzeti iskola külvárosi osztályának tanítója négy „deák oskolát” végzett, a görögkatolikusok tanítója, HORVÁTH LÁSZLÓ, hat „deák oskolát” és preparandiát, a római katolikus nemzeti iskola második osztályának tanítója, SZÉCSÉNYI JÓZSEF és az első osztály tanítója, KESZTEL IGNÁC, nyolc „deák oskolát” járt ki. Magasabb előképzettséggel rendelkeztek a református felekezet tanítói. A helvét vallású nemzeti iskola tanítói közül SZABÓ JÁNOS, LÁSZLÓ SÁNDOR, KOMÁROMY MIHÁLY, SZALÓKI MIHÁLY, HALÁSZ PÉTER, BIRÓ GÁSPÁR mindnyájan filozófiát is végeztek, sőt HAJNAL ÁBEL Berlinben gyaratított tanítói ismereteit. A makói izrealita hitközség „normális” iskolájának tanítója, DEUTSCH PÁL, Prágában és Körmöcbányán preparandiát és „egyéb tanítói köréhez tartozó tudományokat” tanult.³⁹

Az apátfalvi római katolikus tanító, KAZALI IMRE, filozófiát, Nagy-Kovács-háza kertészközség tanítója, GYAPAY JÁNOS plebános, preparandiát végzett. Ellenben Tornya község görögkeleti iskolájának tanítója „a szükséges tudományok nélkül fogyatoszik”. A csanádi görögkeleti vallásfelekezet tanítójáról, a szerb POPOVITS ATHANÁZról azt jegyzik fel, hogy „írás, olvasáson kívül egyebet nem tud, minthogy preparandiát nem végzett, hanem szücs mesterséget tanult”.⁴⁰

Így aztán keveset nyomott a latban az ilyen képzetlen és rosszul fizetett tanító tekintélye. Általánosan ismert panasz volt ez az országban, de „hivatkozhatunk e részben eredeti vígjátékainkra, mellyekben a neveltető szerepeket többnyire a falusi bírák, jegyzők és tanítók viszik”.⁴¹

A tanítók nyelvismerete — tekintettel Csanád megye nemzetiségi viszonyaira — nem korlátozódott csupán a magyarrá. Hisz 1848 előtt 45 849 magyar, 20 056 román, 5809 szlovák, 2180 német és 1478 zsidó élt a megyében.⁴² Különösen a görögkeleti és görögkatolikus felekezeti iskolák tanítósága körében volt gyakori a szerb, román nyelv ismerete. A makói római katolikus nemzeti iskolai

³⁷ A kormány ilyen mesterképző intézeteket nyitott Budán, Pozsonyban, Nagyváradon, Kassán, Győrött, Körmöcön, Zomborban stb., katolikus főpapok pedig Egerben (1828), Szepesben, Pécsen, Veszprémben és Esztergomban.

³⁸ Csm. L. 1. Csanád vm. Népművelési Küldöttség 1838—1848. Elnöki évszaki jelentés a megyebeli népiskolákról 1842-ben. Makó, 1842. nov. 22.

³⁹ Uo. Általános Áttnézése Tekéntetes Nemes Csanád Vármegyében lévő Oskolák, és Népnevelés mibenlétének 1838-ik esztendőben.

⁴⁰ Uo. Dragány István plebános jelentése 1838. nov. 24.

⁴¹ Uo. Kristoffy Sámuel nagylaki lelkész és Békesi ágost. hitvallású esperességnek hites jegyzője.

⁴² *Fényes*: Magyarország leírása. II. Pest, 1847. 352—354.

leányosztály tanítója SZIKORA KÁROLY, beszélt magyarul, németül és románul, a makói görögkatolikus vallásúak tanítója, HORVÁTH LÁSZLÓ, beszélt magyarul, latinul, szlovákul és oroszul. A makói HAJNAL ÁBEL, aki „tanítói ismereteit” Berlinben gyarapította, beszélt magyarul, németül, latinul, de értette a görög, zsidó és a francia nyelveket is. A makói izraelita normális iskola tanítója, DEUTSCH PÁL, a magyaron kívül beszélte a német, zsidó, cseh és szlovák nyelvet is, sőt előadásait német nyelven tartotta. A nagylaki görögkeleti vallásfelekezeti iskola tanítója, DIMA ŠTEVA, beszélte a magyar nyelven kívül a németet, román, szerbet, a görögöt és a szlovákot is.⁴³

A tanító alkalmazásának, a felügyeletnek és a tanító elbocsátásának kérdése az egyházi hatóságokra, a községi elöljáróságra, a földesúrra vagy tisztjére tartozott. Régebbi Dombegyházán abból fakadtak „az iskolai nevelésbeli visszaélések”, hogy az elöljárók úgy érezték, hatalmukban áll a tanító, „mivel ők fizetik az egyházi szolgákat”.⁴⁴ A helybeli iskolaigazgató funkcióját a lelképásztorok, illetve prédikátorok töltötték be. De Makón voltak olyan kinevezett „felvigyázók” is, akik havonként az iskolákat sorba járták s a gyermekeket „mind erkölcsükre, mind tudománybeli előmenetelekre nézve” megvizsgálták.⁴⁵

A tanító általában egy személyben volt kántor, legtöbbször pedig jegyző is. A nép szegénysége ugyanis nem tette lehetővé a tanítói, kántori és jegyzői hivatal elkülönítését. Ennek két akadálya volt: „egyik az, hogy az iskolamesterek sok helyen nem képesek a jegyzői hivatal nélkül megélni; másik, hogy a községek a jegyzőt, ha csak iskolamesteri teendőket nem végez, külön eltartani nem egykönnyen bírják”.⁴⁶ A tanító-nótárius nem egy esetben „borozó, társaságokat, vendégeskedéseket kereső, csúfosan részeges” életre adta magát.⁴⁷

A tanítók jövedelme nem nyert egységes szabályozást; a legtarkább forrásokból tevődött össze: a tanító-földekből, párbérből, halotti éneklés és búcsúztatás stólájából, többnyire természetbeni deputátumból, a tanításért szedett díjból stb. Akadtak természetesen jobban jövedelmező állomások is — pl. Makón —, de a legtöbb helység alig biztosította a létfenntartási minimumot. A tanító átlagos jövedelme mindent számba véve is nagyon szerény volt; „a tanító életszükségeit pótlására is elégtelen”. Így erre a fizetésre alkalmas embert még csak várni sem lehetett. Ezért a népnevelési küldöttség kívánatosnak tartotta, hogy minden iskolának bizonyos alapítványa (fundatioja) legyen, „mert csak ekkor lehetne a tanítóknak becsületes fizetést rendelni”.⁴⁸

A makói római katolikus nemzeti iskola tanítói a 250—300 forinton kívül két öl puha tűzifát, szalmával való téli fűtést, két vékás kenderföldet és egy darab káposztásföldet kaptak a községtől. A református vallásfelekezet tanítói Makón a 80—200 váltó forinton kívül 20 köböl búzát, 20 köböl árpát, két öl tűzifát kaptak. A görögkatolikusok tanítója a 150 forint pénzbeli fizetésén kívül kapott

⁴³ Csm. L. I. Csanád vm. Népművelési Küldöttség 1838—1848. Általános Áttnézése Tekéntetes Nemes Csanád Vármegyében lévő Oskolák, és Népnevelés mibenlétének 1838-ik esztendőben.

⁴⁴ Uo. Uri Sándor Régebbi dombegyházi prédikátor jelentése.

⁴⁵ Uo. Szirbik Miklós prédikátor és Juhász Antal lelképásztor jelentése. Makó, 1838. nov. 7.

⁴⁶ *Fináczy Ernő*: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. I. Bp., 1899. 240. Gróf Zichy Ferenc győri püspök véleménye alapján.

⁴⁷ Csm. L. I. Csanád vm. Népművelési Küldöttség 1838—1848. Uri Sándor Régebbi dombegyházi prédikátor jelentése, 1838. dec. 9.

⁴⁸ Uo. Kristoffy Sámuel nagylaki lelkész és Békési ágost. hitvallású esperességnak hites jegyzője. Nagylak, 1838. szept. 9.

hat köböl búzát, hat font gyertyát, egy öl tűzifát, fűtéshez szalmát és szabad lakást. Az izraeliták makói normális iskolájának tanítója a községtől 100 forintot és szállásbér fejében 24 forintot kapott. Látjuk tehát, hogy még a makói tanítók fizetése is elég csekély. Éppen ez volt az oka annak, hogy „jó és alkalmazható” tanítót nem kaphattak.⁴⁹

A falvakban alacsonyabb a készpénzfizetés, de változatosabb a természetben történő ellátás. Az apátfalvi római katolikus tanító a helységtől az évi 40 pengő forinton kívül kapott 18 köböl búzát, hat köböl árpát, egy hizott sertést, nyolc kocsai szénát, 50 font sót, 50 font marhahúst, 50 káposztafejet, 15 font faggyút és nyolc icce vajat. A földesuraságtól pedig hat öl tűzifája volt. Apáca kertész-község tanítója egyszersmind a kántori és harangozói tisztet is ellátta. Ennek fejében kapott minden szellér házaspártól 50 krajcárt, minden „földes” (szántóvető) pártól fél véka búzát, fél véka árpát és 20 krajcárt. Ezenkívül minden házaspártól egy csomó dohányt és egy „rudas” fűtő szalmát, két kéve dohánykórót. Mint kántor kapta a stólát és a helységtől 30 pengő forintot.⁵⁰

A protestáns vallásfelekezet általában jobban fizette tanítóit. Így pl. Nagylakon a két tanítónak volt a községtől a 60 váltó forinton kívül 68 köböl búzája, három öl fája, fűtésre elegendő szalmája, s a földesúrtól mindegyiknek fél úrbéri telke. A pitvarosi evangélikus vallásfelekezet tanítójának járandósága a községtől 70 váltó forint, 70 köböl búza, hat öl fa, egy kocsai széna. Régibb Dombegyháza kertészközség tanítója, aki egyszersmind jegyző is volt, kapott a községtől 30 váltó forintot, nyolc köböl búzát, nyolc köböl árpát, öt font faggyút, tűzifára három forintot, elegendő fűteni való szalmát, s mint jegyző külön még 25 forintot. A battonyai, nagylaki, sajtényi és tornyai görögkeleti felekezeti iskola tanítóinak fizetése az évi 40—80—100 forint készpénzen kívül hat-nyolc köböl búzából, ugyanannyi árpából és hat-tizenkét öl tűzifából állott.⁵¹

A tanítót illető úrbéri féltelket azonban nem minden helységben adták ki. Ahol kiosztották, ott a tanítói földek néhány lánca (vagy másutt kila) őszi és tavaszi vetés, kukorica-, kenderföld, kertecske stb. nem hoztak sok jövedelmet. Így pl. a régibb dombegyházi református vallásfelekezet tanítója kapott a községtől egy lánca földet bevetve és megmunkálva, ezenkívül kert- és kenderföldet is. A tanítóföldek megművelése ugyancsak a jobbágyok kötelessége volt. A régibb dombegyháziak az egy lánca tanítóföldet őszi vetés alá az eklézsia magvából vetették be, s minden munkáját ők tették meg.

A tanításért szedett tandíj helységenként különböző volt, és az sem folyt be rendszeresen. Ezen a téren Csanád megye a legtarkább képet mutatja. Így pl. a makói református vallású nemzeti iskola tanítói minden tanulóól 20 krajcárt és egy csirkét kaptak. A pitvarosi evangélikus iskola tanítója minden iskolás gyerektől egy kocsai fűtőanyagot, egy csirkét s némely kisebb „járulatokat” (offeritorium) kapott.⁵² Régibb Dombegyháza kertészközség tanítója minden iskolás gyerektől fél véka búzát, fél véka árpát és 20 krajcárt kapott. Az állami, földesúri, megyei, egyházi, plébánosi terhek mellett az iskolafenntartás és a tanító fizetése újabb súlyos terhet rótt a falusi jobbágylakosságra.⁵³

⁴⁹ Uo. Pák János makói görög kat. plébános jelentése.

⁵⁰ Uo. Gajdos Sebestyén apácai lelkipásztor jelentése, 1838.

⁵¹ Uo. Általános Áttézés Tekéntetes Nemes Csanád Vármegyében lévő Oskolák és Népevelés mibenlétének 1838-ik esztendőben.

⁵² Uo. Molitorisz Lajos pitvarosi ágost. hitv. lelkipásztor jelentése, 1838. nov. 9.

⁵³ Vö. *Szántó Imre*: A katolikus népoktatás helyzete Heves megyében a visitatio canonicák tükrében 1750—1850. Különlenyomat az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyvének III. kötetéből.

A Ratio Educationis (1777) a hit- és erkölcsant, az olvasást, írást és a számolást tűzte ki a népoktatás tantárgyaiul. A cél az volt, hogy „ne maradjon egy gyermek sem, aki a mindennapi életben immár nélkülözhetetlen írás, olvasás, számolás, hit- és erkölcsi tudományokat nem tanulta”. A legfontosabb tantárgy a hittan, illetve a katekizmus, az imádságok, a templomi énekek, zsolttárok, esetleg a minisztérió magoltató tanítása. Az egyház vallás-erkölcsi irányú nevelésének ugyanis igen fontos szerep jutott a nép fékentartásában, az állam és az uralkodó osztály iránti „hűség” és engedelmesség megszilárdításában. Így vált az egész népiskolai tanítás „a hitnek és így a vallásnak alapjává”.

A hit- és erkölcsant, az írás-, olvasás-számoláshoz járult Apátfalván a római katolikus iskolában a természetrajz (természet története), a magyar történet (historia) és a földrajz (földleírás),⁵⁴ Nagylakon az evangélikus iskolában a „közönséges és hazai földleírás”, a reformáció története, a természettudomány és historia,⁵⁵ Pitvaroson az evangélikus iskolában a historia, földleírás, természet-tudomány, „gazdasági szabályok tudománya”. Régebbi Dombegyházán az evangélikus iskolában a „természet erejének esmérte” tanítása.⁵⁶ A felső elemi iskolákban Makón már a grammatika elemeit is felvették a tanrendbe.⁵⁷

A tanítás a lakosság anyanyelvén folyt, általában magyarul, Battonyán, Nagylakon, Tornyan, Csanádon és Sajtényban a görögkeleti iskolákban magyar; szerb és román nyelven, a nagylaki és pitvarosi evangélikus iskolákban pedig szlovák nyelven.⁵⁸

Az 1830-as évek nyelvi és kulturális mozgalmában a nyelv művelés kérdése a köznemesség politikai fórumain szorosan összefüggött a nem magyar népek között végzett nyelvterjesztéssel. Veszprém megye 1838. június 18-i közgyűlése a neveléstől nemcsak azt várta, hogy „általán a hazának hív fiaik, hű alattvalók és jó erkölcsű polgárok képezetnek”, hanem egyszersmind „a nemzetiséget is előmozdítsa, vagyis, a tudományoknak magyarul taníttatása által a Magyar Hon magyar hazafiakat nyerhessen”.⁵⁹ Békés megye több száz forintnyi összeget gyűjtött össze olyan útmutató könyvecské kiadására, „mely által a tót növen-

Eger, 1957. 32. A szegény jobbágylakosság nem egy helyen vonakodva tett eleget a tanítófölkdek és rétek megmunkálásának. A parasztok elhanyagolták a tanítónak járó fizetés teljesítését is.

⁵⁴ Csm. L. 1. Csanád vm. Népművelési Küldöttség 1838—1848. Horváth Mihály apátfalvi plébános jelentése.

⁵⁵ Uo. Kristoffy Sámuel nagylaki lelkész és Békési ágost. hitvallású esperességnek hites jegyzője.

⁵⁶ Uo. Molitorisz Lajos pitvarosi ágost. hitv. lelképásztor jelentése.

⁵⁷ A makói helyvét vallású alsóbb latin iskola (grammatica) tanrendje: „Hit- és erkölcsi tudomány, — könyörgések, zsolttárok, — templomi énekek, — földleírás, számvetés, — technológia-és diák grammatica bövelben. Ezeken kívül természet tudomány, — geometria kezdete, — hunok és avarok historiaja, szerződés, kötelezvény és levelezés készítés módja stb.” A helyvét vallású felsőbb latin iskola (I. és II. éves syntaxis, I. és II. éves rethorica és poesis) tanrendje: „Hit tudomány, — biblia, — magyar törvény kivonatosan, — az urbér, — Magyarország historiaja egészen a reformáció historiaja, — plánétákróli tudomány, — mechanica, — geometria, — phisicai mathematicai és political geographia, — római és görög historia, — tört számokkali számvetés, — magyar, német, görög írás és olvasás, — declamatio, latin nyelv, — római antik, magyar, deák versezet, — litteraria historia. Mindezek a régiségek, és mythologián kívül magyar nyelven adatnak elő.”

⁵⁸ Csm. L. 1. Csanád vm. Népművelési Küldöttség 1838—1848. Általános Áttnézése Tekéntetes Nemes Csanád Vármegyében lévő Oskolák és Nép nevelés mibenlétének 1838-ik esztendőben.

⁵⁹ Uo. T. N. Veszprém Vármegyének 1838-dik Esztendei Junius 18-kán és több napjain Veszprém mező Városában tartatott Köz-Gyölése Jegyző Könyvének kivonása.

dékek a magyar nyelv megismerésére s megtanulására vezéreltessenek”⁶⁰ A Csanád megyei népművelési küldöttség annak a véleményének adott hangot, hogy „semmi szín és kivétel gyanánt se vétethessék fel” tanítónak az „olyan a ki a magyar nyelvet tökéletesen nem beszéli, nem érti, és azon tanítani nem képes”⁶¹ A küldöttség különös figyelmet fordított ilyen szempontból a görög egyesült és nem egyesült vallásfelekezet iskoláira, ahol „a magyar nyelv vagy elhanyagolásból vagy szándékosan, sőt legtöbb helyeken a szülőknek egyenes ellenzése miatt nem tanítatik”⁶² A Csanád megyében szintén jelentkező „magyarosítási” irányzat hozzájárult a nemzeti ellentétek kiéleződéséhez.

A tanításban követett módszerről általában keveset szólnak a források. Mindezek alapján jogunk van feltételezni, hogy a tanítás igen patriarchálisan folyt. A népnevelési bizottság nyíltan kimondotta; hogy „ez eddigi nevelési rendszer céltalan s gyökeres javításokat kíván”. Pedig a módszeres eljárásokról is mind több könyv és cikk jelent meg, amikor a népnevelés ügye a reformkorban kezdett országos üggyé válni. „Nem elég csak azt tudni, hogy mire kell a gyermeket oktatni — olvassuk a Tudományos Gyűjtemény 1832. évi számában —, hanem a remek munka abban áll, hogy mi módon, micsoda eszköz, bánás, s reá hatás által kell a gyermekkel azt mind megfogadni, tanultatni, a mi kiszabva s elő adva van . . . és ez az, amiben a falusi iskolákra nézve legszembetűnőbb, legnagyobb, legkárosabb a fogyatkozás s héjányosság . . .”⁶³

A hittant a plébános, a prédikátor, káplán, a többi tantárgyat a tanító az ún. katekizáló módszerrel verte a tanulók fejébe.⁶⁴ „A szajkózatok mételye a tanításnak — olvassuk a Csanád megyei népművelési küldöttség évszaki elnöki jelentésében. — Fő hiba pedig — s ezt komoly intésekkel se sikerült eddig kiírthatni —, hogy a tanítók kevés kivétellel nem tudják tanítványait könyv nélkül, — próbatételek alkalmával majd mindnyájan könyvből olvassák a kérdéseket, vagy könyvből igazítják a felelők hibáit.”⁶⁵ A tanítványok részint hallás után, részint könyvekből emlékezetükbe oltott tanulmányaikat egyhangúan és sebesen elmondták. Egészen az értetlenségig sebesen hadartak, de az egészről egy szót sem értettek.⁶⁶ Nem csodálkozhatunk azon, hogy ezt a magoltató, gondolkodásra nem szoktató eljárást nem kísérte kellő eredmény. Ha a tanító nem ugyanabban az alakban — vagyis más szavakkal — tette fel a kérdést, a gyerekek nem tudták megválaszolni.⁶⁷ „Mintha indus nyelven szöllának hozzájuk — többé felelni nem tudnak és ugyan abból, mit tellyes öszvehangzás-

⁶⁰ Uo. Kristoffy Sámuel nagylaki lelkész és Békési ágost. hitvallású esperességnek hites jegyzője.

⁶¹ Uo. 1839-ik esztendő Bőjtelő hava 18-ik napján mezővárosában ezen T. N. Csanád Vármegyének 1838-ik évi Jegyzőkönyv 615. sz. a. költ. k. Yégzése mellett kiküldött Választmány, a Népművelés-tárgyában Tek. és Vitézlő Nyéký Antal Fő Jegyző és Táblabíró Úr Elnöksége alatt számosabb Küldöttségi tagok jelenlétében tartatott öszveülés alkalmával felvett jegyzőkönyv.

⁶² Uo. Népművelési Jegyzőkönyv 1843-ik évi 1—9-ik vagyis mind.

⁶³ Baranyából. G-es: Rövid észrevételek a falusi nevelésről. Tudományos Gyűjtemény, 1832. II. 95—96.

⁶⁴ Zsoldos Ignác: Nevelésünk hiányai. Buda, 1836. 60. A katekizmust „ész nélküli kiabálás közt” tanulták a gyerekek.

⁶⁵ Csm. L. 1. Csanád vm. Népművelési Küldöttség 1838—1848. Elnöki évszaki jelentés a megyebeli népiskolákról 1842-ben. Makó, 1842. nov. 22.

⁶⁶ Uo. Népművelési Jegyzőkönyv 1843-ik évi 1—9-ik vagyis mind.

⁶⁷ Uo. Népművelési Küldöttség 1842. évi öszutó 30-ik napján tartott öszveülésének jegyzőkönyve, 1842. öszutó 30. napján.

ban könyv nélkül hiba nélkül felmondanak, magok szavaival válaszolni nem képesek; vagyis azt, amiket tanulnak, nem értik.⁶⁸

Az iskola volt az a hely, ahol a nép gyermekei megismerték — elég korán! — a deres fegyelmét. A tanító fegyelmezési eszközként alkalmazta a verés mindenféle fajtáját. A tornyai görögkeletiek tanítója „olly kemény büntetéssel fenýíti legkisebb vétkekért, hogy azt a gyenge gyermekek nem képesek kiállani”. Ezért a szülők gyermekeiket az iskolától elvonták.⁶⁹

Évenként általában kétszer, tavasszal és ősszel nyilvános vizsgát (próbatételt) tartottak, amikor mindenki előtt nyitva álltak a tantermek. Ezek a „próbatételek” Makó mezővárosában, Apátfalván a római katolikus és Nagylakon az evangélikus iskolában általában „jó”, Nagy-Kovácsháza kertészközségben, a sajtényi görögkeleti iskolában „középszerű”, Battonyán és Nagylakon „meglehetős” sikerrel, a tornyai görögkeleti iskolában „rosszul” zajlottak le. A csanádi görögkeleti iskoláról azt jegyezték fel, hogy „a tanítási siker felette rossz”.⁷⁰ A Csanád megyei népiskolák közül különösen a görögkeleti vallásfelekezethez tartozók voltak a legelesettebb helyzetben. „Gyermekeink igen kevés számmal járnak iskolába — jelenti KONSTANTINY DEMETER, a nagyváradí görög nem egyesült iskolák királyi igazgatója az alispánhoz —, az iskola házak majd pusztulásig el vannak hagyatva; könyvekkel szűkölködnek és hogy a tanítónak a fizetése olly tsekély, hogy abból szinte lehetetlen napról napra tengődni.”⁷¹

A jobbágy nem tudta, vagy ha módjában is állott, nem küldte szívesen gyermekét az iskolába. Nem érezte magáénak az iskolát, s gyermekeit inkább otthon hasznosította. Nyáron, különösen a szegényebb sorsú szülők, kik cselédeket nem tarthattak, fiúgyermekeiket vagy maguk használták mezei munkára, vagy jobb sorsú gazdáknál kanászoknak fogadtatták fel, leánygyermekeiket pedig az aprószózagoknál vagy maguk használták mezei munkára, vagy mások szolgálataiba adták, vagy cseszemőiknél otthon marasztalták.⁷² Aratás és kaszálás idején minden erőlködés dacára sem lehetett elkerülni, hogy a szántóvető ember gyermekét az iskolától el ne vonja. Ebben leljük annak okát, hogy a nyári félévi vizsgákon (próbatételeken) a legtöbb iskola üres volt.⁷³

Ám a tanulók iskolából való elmaradásának okát nem jelölhetjük meg kizárólag abban, hogy az iskolás korba nőtt gyermekeket a szülők mezei és házi munkára fogták.⁷⁴ Ha végigtekintjük az egykori jelentéseket, nem egy helyen azt olvashatjuk, hogy a szegénység következtében nem tudják a szülők biztosítani iskoláskorú gyermekeik számára a zord hidegek és a feneketlen sár ellenében a szükséges lábbelit vagy ruhát. A nagykovácsnázi lelkipásztor, Gyapay János írja: „Mínthogy a lakosok igen szegények, gyermekeiknek illendő ruhá-

⁶⁸ Uo. Elnöki évszaki jelentés a megyebeli népiskolákról 1842-ben. Makó, 1842. nov. 22.

⁶⁹ Uo. Abrahamovits Demeter, Torna m. görög nem egy. plébánosának jelentése, 1838. nov. 28.

⁷⁰ Uo. Általános Átnézése Tekéntetes Nemes Csanád Vármegyében lévő Óskolák és Nép nevelés mibenlétének 1838-ik esztendőben.

⁷¹ Uo. Konstantiny Demeter nagyváradí görög nem egyesült iskolák K. Igazgatójának és több Ns. Megyék táblabírójának jelentése az alispánhoz. Arad, 1838. szept. 3.

⁷² Uo. Kristoffy Sámuel nagylaki lelkész és Békesi ágost. hitvallású esperességnek hites jegyzője. Nagylak, 1838. szept. 9.; Uo. Lonovics József csanádi püspök s tanulmányi főigazgató. 1846. jan. 5. „... a növendékek szüleik által számos helységekben márciustól kezdve majd aratásig az iskolázás elmulasztásával liba- és marha örökül használtatnak...”

⁷³ Uo. Elnöki évszaki jelentés a megyebeli népiskolákról 1842-ben. Makó, 1842. nov. 22.

⁷⁴ Uo. Lonovics József csanádi püspök s tanulmányi főigazgató, 1846. jan. 5.

zatot nem szerezhetnek, és az oskolának távol léte miatt oskolába nem lehet járniok és így számosan vagy rendszeresen oskolába nem járhatnak”.⁷⁵

Hiába írták elő felsőbb rendeletek, hogy 6-tól 12. évig minden „közrendű” gyereket iskolába járassanak. A beiskolázásra irányuló fáradozások általában füstbe mentek. A feudális terhek súlya alatt görnyedező jobbágy nem szívesen járatta gyerekeit a gyakorlati hasznot alig nyújtó iskolába, annál kevésbé, mert külön — nemegyszer magas — tandíjat is kellett fizetnie. A szülők az iskolába járó gyermekeik számához képest fizették pénzben vagy gabonában a tanítót. S mert ezren és ezren akadtak olyan földhözragadt szegények, akiknek két, három vagy több gyermekük volt, éppen ezért nem küldhették őket iskolába, mert a tandíjat nem tudták megfizetni.⁷⁶ „Ezen okbul a szülők gyermekeiket az oskolától elfogják, és inkább kívánnák gyermekeiket tudatlanságban felnevelni, mint a tudományokra való tanításnak és nevelésnek tsupa reménysége alatt üdő vesztegetésre az oskolába küldeni.”⁷⁷

Hiába próbálta a plébános vagy a prédikátor — még szolgabírói testi büntetés kilátásba helyezésével is — szorgalmazni az iskolába járást, ha olyan választ nyert a szülőtől: „Apja ő gyermekének és azért abba neki senki sem parancsol”.⁷⁸ A lelei kertészközség iskoláját 1842-ben a plébános minden buzdítása dacára sem nyithatták meg, mivel „a szülők az apai és anyai érzést mintegy megtagadva, kigúnyolva szülöttjeiknek képeztetését erőszakosan gátolják. Nínts gyermek, ki azt látogatná”.⁷⁹

Mindezek a körülmények külön-külön vagy együttesen azt eredményezték, hogy az iskolalátogatás rendszertelen és lanya volt. Jellemzőnek tekinthetjük a pítvarosi evangélikus lelkipásztor, MOLITORISZ LAJOS jelentéséből: a lakosok járatták ugyan gyermekeiket az iskolába, „de csak Szent Mihály naptól fogva (szept. 29.) Szent György napig (ápr. 24.), ettől az időtől fogva tavasz és egész nyáron által — vacat” (üres).⁸⁰ Mihelyt a mezei munka kezdetét vette, a gyerekek elmaradoztak az iskolából. Az apátfalvi katolikus iskola tanítványainak 90—100, sőt Csanádpalotán 200—300 napi mulasztásaik is voltak.⁸¹ A fél esztendőnél hosszabb szünet alatt csaknem mindent elfelejtettek abból, amit esetleg a tél folyamán a fejükbe szedtek.⁸² Így aztán még az iskolába járt gyermekek jelentős része is analfabéta maradt. Éppen ezért csak nagy fenntartással kezelhetjük az alábbi statisztikai kimutatást a Csanád megyei népiskolák látogatottságáról 1838-ban:⁸³

⁷⁵ Uo. Gyapay János kovács házi lelkipásztor jelentése, 1838. okt. 31.

⁷⁶ Uo. 1839-ik esztendő Bőjtelő hava 18-ik napján Makó mezővárosában... a népnevelés tárgyában... tartott öszveülés alkalmával felvett jegyzőkönyv.

⁷⁷ Uo. Abrahamovits Demeter Torna my. görög nem egy. plébánosának jelentése, 1838. nov. 28.

⁷⁸ Uo. Elnöki évszaki jelentés a megyebeli népiskolákról 1842-ben. Makó, 1842. nov. 22.

⁷⁹ Uo. Makra Imre alesperes plébános levele a Nevelési Küldöttség elnökéhez. Makó, 1842. nov. 23.

⁸⁰ Uo. Molitorisz Lajos pítvarosi ágost. hitv. lelkipásztor jelentése, 1838. nov. 9.

⁸¹ Uo. Elnöki évszaki jelentés a megyebeli népiskolákról 1842-ben.

⁸² Vö. *Magda Pál*: Magyar Országának és határ őrző katonaság vidékinek legújabb statisztikai és geográfiai leírása. Pest, 1819. 110—111.

⁸³ Csm. L. 1. Csanád vm. Népművelési Küldöttség 1838—1848. Általyános Áttnézése Tekéntetes Nemes Csanád Vármegyében lévő Oskolák és Nép nevelés mibenlétének 1838-ik esztendőben.; Uo. Konstantiny Demeter a nagyváradi görög nem egyesült iskolák K. Igazgatójának jelentése az alispánhoz. Arad, 1838. szept. 3.

Helység	Iskola	Iskolaköteles gyermeknek száma			Ezekből iskolába jár		
		fiú	leány	összesen	fiú	leány	összesen
Makó	r. kat. isk. I. o.				147	—	147
	r. kat. isk. II. o.				69	—	69
	leányosztály					131	131
	külvárosi osztály				124	91	215
	izr. isk.			125	44	6	50
	ref. isk.						650
	görög kat. isk.			230		télen nyáron	80
Apátfalva	r. kat. isk.			591			200
Nagykovácsháza				126			301
Apáca				175			75
Battonya	görögkel. isk.	84	24	108	98	12	80
Nagylak	görögkel. isk.			316	35	19	60
	ág. h. ev. isk.			400			54
Tornya	görögkel. isk.			130	33	4	343
Csanád	görögkel. isk.	131	60	191	48	2	37
Sajtény	görögkel. isk.	135	53	188	27	4	50
Pitvaros	ág. h. ev. isk.			195			31
Régibb							170
Dombegyháza	ref. isk.	64	45	109	45	24	69
Régibb							
Kovácsháza	ref. isk.	22	15	37	20	10	30
Battonya	ref. isk.	12	10	22	12	10	22

Nagyon szükséges lett volna, hogy a szülők legalább hat évig járták volna gyermekeiket iskolába, de kevés ilyen szülővel találkozunk. A tanulók többnyire három, négy év után kimaradtak az iskolából.⁸⁴ Makóról jegyzik fel 1838-ban, hogy az egyházközség nagy buzgalmat fordít a gyerekek nevelésére. „De meg kell vallani — jelenti SZIRBIK MIKLÓS prédikátor és JUHÁSZ ANTAL lelképásztor —, hogy mégse jártatják azokat iskolába addig és annyán, mint kellene.” Minden ösztönzésük dacára is csak két-három esztendeig koptatták a tanulók az iskola küszöbét. Az 1838. évi összeírás szerint a 900 iskoláskorú gyerekből csak mintegy 650 járt iskolába.⁸⁵ Apátfalván a növendékeknek csak mintegy a fele, Csanádon a görögkeleti lakosok gyermekeinek a tizedrésze látogatta az iskolát.⁸⁶ Palotán a 150 tanuló közül a nyári félévi vizsgán csak nyolcan, a leányiskolában a 115 tanítvány közül húszan, Apátfalván pedig 165 fiú- és 102 leánygyermek közül alig néhányan jelentek meg.⁸⁷ Battonyán a görögkeleti vallású gyerekek „oskolába nem jártak, vagy csak igen kevés ideig”.⁸⁸ A lelei iskolát a járási főszolgabíró intézkedése és a papi intések dacára sem látogatta egy gyermek sem.⁸⁹

A Csanád megyei nemesi vezetés 1838—1843 között — akárcsak az ország többi megyéjében — megvizsgálta a megyei népoktatásügy állapotát. Felmérte, hogyan áll az 1806-i Ratio-ban megszövegezett népoktatási előírások megvaló-

⁸⁴ Uo. Kristoffy Sámuel nagylaki lelkész és Békési ágost. hitvallású esperességnek hites jegyzője.

⁸⁵ Uo. Szirbik Miklós prédikátor és Juhász Antal lelképásztor jelentése. Makó, 1838. nov. 7.

⁸⁶ Uo. Általyános Áttnézése Tekéntetes Nemes Csanád Vármegyében levő Oskolák és Nép nevelés mibenlétének 1838-ik esztendőben.; Uo. Dragány István plébános jelentése, 1838. nov. 24.

⁸⁷ Uo. Elnöki évszaki jelentés a megyebeli népiskolákról 1842-ben. Makó, 1842. nov. 22.

⁸⁸ Uo. Általyános Áttnézése Tekéntetes Nemes Csanád Vármegyében lévő Oskolák és Nép nevelés mibenlétének 1838-ik esztendőben.

⁸⁹ Uo. Népinevelési Jegyzőkönyv 1843-ik évi 1—9-ik vagyis mind.

sítása. A probléma ekkor újszerűen merült fel; ennek oka a hazai gazdasági-társadalmi-politikai fejlődés, a közhangulat, valamint az 1825/27-i országgyűlés óta a megyegyűlések felpezsdült népoktatási érdeklődése: Új feltételek érlelődtek Csanád megyében is arra, hogy az országos rendelkezésben legutoljára az 1806-i Ratio-ban megfogalmazott népoktatási elvek a korábbinál szélesebb körben érvényesüljenek.

De a Csanád megyei népművelési küldöttség nemcsak azt vizsgálta meg, hogy „mik a nemzeti nevelést gátló helybeli akadályok”, hanem azt is, hogy „mily javítások kívántatnák”. E „célszerű javaslatok” a tanítók fizetésének javítására, a szorgalmasabb pedagógusok megjutalmazására, a tanítás módjára, a beiskolázásra stb. vonatkoznak. Annak érdekében, hogy minden gyermek hat éves kortól fogva 12 éves koráig iskolába járjon, javasolta a bizottság, hogy a járásbeli tisztviselők minden félévben kérjék be a lekipásztortól az iskolába nem adott vagy mulasztó gyermekek névjegyzékét. A „gyermeküket iskolába jártni makacszkodó szülőket” pedig — ha a szükség úgy kívánja — fenytéssel (két-három napi elzárással) is kényszerítsék „polgári kötelességök teljesítésére”. A küldöttség kívánatosnak tartotta, hogy a községek a közpénztárakból támogassák évenként egy pár csizmával, tankönyvekkel és írószerekkel a szegény szülők gyermekeit. Szorgalmazta a népiskolai tantárgyak sorába a természettan, Magyarország története, a „gazdálkodási tudomány” és „a tanulásban eltikkadt elme felvilágosítását eszközöző” testgyakorlat bevezetését, ezenkívül „az úrbéri és a köz életben oly gyakran előforduló örökösödési esetekre tartozó törvényekből a legszükségesebbek” elsajátítását.⁹⁰ Ellenben nem esett szó arról, ami az 1806-i Ratio rendelkezésében már kétségtelenül továbbfejlesztésre szorult, s ami 1838—1843 között már széles körben ismert új igény: a tanítóképzés és a tanfelügyelet kérdése.

A megyei közgyűlés — a fentiekén kívül — elfogadta a bizottságnak azt a javaslatát, hogy a jövő országgyűlésen szorgalmazni fogja egy olyan kézikönyv elkészíttetését, amelyet — a hittanon kívül — valláskülönbőség nélkül használhatnak a népiskolai tanítók.⁹¹ A helyzetfelmérésen és a „célszerű javaslatok” megtételén kívül arról már nem esett szó, hogy a különféle jelentések bekérésén túl mit fog tenni a megye nemessége a nevelésügy érdekében. A megyei közgyűlés arra a kényelmes álláspontra helyezkedett, hogy „a mostani körülmények közt a javallatoknak oly módon teljesülésüket, mint óhajtának, nagyobb részin csak a boldogabb jövődőtől várhatják”.⁹² A dolgozó nép fiainak neveléséről a XVIII. század vége óta szőtt szép hazai tervekben a XIX. század közepéig vajmi kevés valósult meg. Joggal írhatták az 1848-as forradalmi évben: „Nép nevelés! — e szó a legközelebb lefolyt években olly sok ajkon gördült le, olly sok író által tárgyaltatott: a nélkül, hogy magasztos eszméje tette alakult volna”.⁹³ A régóta megoldásra váró magyar nevelésügy átfogó újjáalakításának kedvező pillanata csak az 1848-as polgári forradalmi átalakulással érkezett el.⁹⁴

⁹⁰ Uo. Népművelési Küldöttség 1842. évi őszutó 30-ik napján tartott öszveülésének jegyzőkönyve.

⁹¹ Uo. A megyei közgyűlés reflexioja a Népművelési Küldöttség 1842. évi évszaki jelentésére. Makó, 1842. dec. 6.

⁹² Uo.

⁹³ *Papvásárhelyi István*: A Felvidék Népe. Népművelési Eszmék. Ungvár, 1848. 19.

⁹⁴ *Háda József* (közli): Régi irások, 1848-ban tartott egyetemes tanügyi kongresszus jegyzőkönyve és naplója. Bp., 1913. 12—13.; *Hajdu*: Eötvös József báró első minisztersége (1848). Bp., 1933. 163—193.; *Kornis*: A magyar művelődés eszményei 1777—1848. II. Bp., 1927. 582—596.; *Ravasz—Falkai—Bellér—Simon*: A magyar nevelés története a feudalizmus és a kapitalizmus korában. Bp., 1960. 79—94.; *Mészáros*: A magyar nevelés története 1790—1849. Bp., 1968. 277. s. köv. 1.